

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КАНАДСЬКІЙ АНГЛОМОВНІЙ ПРОЗІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Р. ДЕЙВІСА «ПОВСТАЛІ ЯНГОЛИ»)

У статті розглядається вплив художньої літератури на процес формування національної ідентичності Канади. Ідентичність досліджується на матеріалі роману канадського письменника Р. Дейвіса «Повсталі янголи», що підсумовує творчі шукання письменника і осмислює ідею канадської ідентичності з точки зору сучасника подій. У статті увагу зосереджено на причинах неспроможності знайти власну ідентичність, а також на тих соціокультурних факторах, що допомагають визначитись із власним «Я». Незаперечну роль в усвідомленні себе відіграє мистецтво, читання та університетська еліта.

Ключові слова: канадська література, канадська «мозаїка», внутрішній конфлікт.

В статье рассматривается влияние художественной литературы на процесс формирования национальной идентичности Канады. Идентичность исследуется на материале романа канадского писателя Р. Дэвиса «Восставшие ангелы», в котором подводятся итоги творческих исканий писателя и осмысливается идея канадской идентичности с точки зрения современника событий. В статье обращается внимание на причины несостоятельности обрести собственную идентичность, а также на те социокультурные факторы, которые помогают определиться с собственным «Я». Бесспорную роль в осознании себя играет искусство, чтение и университетская элита.

Ключевые слова: канадская литература, канадская «мозаика», внутренний конфликт.

The article discusses the influence that literature had on the process of forming the national identity in Canada. The identity is studied on the material of novel «The Rebels Angels» by the Canadian author R. Davies. The novel sums up the creative aspirations of the writer and interprets the idea of Canadian identity in terms of contemporary events. The article draws attention to the causes of failure to find own identity, as well as those social and cultural factors that help to determine the self. Art, reading, and the university elite play the undeniable role in the perception of self.

Key words: Canadian literature, Canadian mosaic, internal conflict.

Канада належить до тих країн, національне самовизначення яких прийшлося на ХХ століття. Відтак головною проблемою канадської культури стала ідея національного самоствердження, пошук витоків національної самобутності.

Наскільки драматично осмислювалась для канадської інтелігенції ця проблема, свідчить зізнання відомого критика Н. Фрая: «Немає канадського способу життя, немає стовідсоткового канадця, немає постатей, подібних до Вашингтона, Франкліна, Джефферсона» [8, с. 48]. Можна сказати, що занепокоєння Фрая характерне для дискусії про канадську ідентичність, що триває і досі. Без перебільшення можна сказати, що ця проблема залишається магістральною для канадського соціуму.

Е. Еріксон, завдяки роботам якого термін ідентичність отримав широке розповсюдження, розумів його як процес організації життєвого досвіду в індивідуальне

«Я», що, безумовно, передбачало динаміку протягом всього життя [див.: 3]. А відтак ідентичність постійно змінюється і конструюється як особистістю, так і нацією, залежно від історичних та соціальних змін. Як слушно зауважує С. Куцепал, ідентичність «ніколи не може бути чимось сталим та завершеним, це процес створення нового простору для буття особистості, яка завжди існує в умовах недостатнього рівня самоусвідомлення та самоздійснення, а тому прагне все нових вчинків, які вважає уречаленням особистої ідентичності» [2, с. 14]. Відчуття приналежності до нації з'являється з часом, коли у людей, що мешкають на одній території, з'являється спільне минуле, національні символи, традиції, тоді з'являється запит для пошуку ідентичності та створення власної культури. М. Козловець зазначає, що значущість проблеми ідентичності посилюється внаслідок безпосереднього

відчуття вакууму на місці традиційних форм життєвого укладу [1, с.136].

Вибір моделі ідентифікації став головним питанням канадської нації. Природно, що канадці власною культурою могли залишити культуру предків – піонерів з Європи, але тоді б не йшлося про окрему культуру, країну чи націю. Найпростішим шляхом самовизначення міг стати досвід національної політики сусідньої держави – США, вплив якої постійно відчували канадці, але модель «плавильного котла» також не знайшла підтримки. Відтак, створення ідеального національного типу, в якому канадці побачили себе, почав будуватись на відмінностях, а не схожості, на створенні національної культури з урахуванням досвіду етнічних груп, в якому був єдиний спільний елемент – зв'язок кожного з заокеанською культурою [див. : 11]. Саме в Канаді в 60–70 рр. ХХ ст. виникла оригінальна, автентична національна політика – єдність у різноманітності, головна мета якої полягала в тому, щоб допомогти іммігрантам зберегти свої етнічні риси і, водночас, утворити цілісну культуру. Офіційна культурна політика Канади базувалася на збереженні традицій різноманітних етнічних груп і, разом з тим, в подоланні їх самоізоляції, що значно ускладнила процес ідентифікації нації в цілому. Ось чому домінуючою метафорою канадської ідентичності стала мозаїка або за останніми визначеннями – калейдоскоп.

За твердженням Н. Фрая, культурна ідентичність Канади представлена не укладом життя, історичним розвитком та ідеологією, в яких країна подібна до багатьох інших, а її унікальним живописом, музикою та літературою [9, с. 192]. Саме література була першою покликана довести, що в Канаді є ідентичність, більш того вона мала визначити, що означає бути канадцем.

Розвиток постколоніальної літератури відбив і етапи формування канадської національної свідомості: спочатку письменники були лише представниками колонії, і тільки згодом, коли вони звільнились від будь-якої стримуючої сили, розкрився увесь потенціал літератури [6, с. 4-6]. Виразниками канадської національної ідентичності в ХХ столітті стали Маргарет Етвуд, Морлі Келлеген, Малкольм Лаурі, Маргарет Лоуренс, Хью Макленнан та інші.

До формування канадської ідентичності активно долучився талановитий автор романів, п'єс, есе, критичних робіт, неодноразовий номінант на здобуття Нобелівської премії – Робертсон Дейвіс (1913-1995). За відгуком його біографа Дж. С. Грант, він усе життя намагався відповісти на питання, яке турбувало націю, – що значить бути канадцем? Пошуки відповіді на це питання стали наскрізною темою його творчості. Аж до 1948 року, коли була написана драма «Доля, мій ворог», де головний герой постає перед вибором особистого щастя за кордоном і обов'язком перед власною країною, відбувався процес особистого самоствердження Р. Дейвіса як канадця. Зауважимо, що твори письменника відбивають етапи його особистісного національного самовизначення: «його відповіді змінювались з віком і з розвитком самої країни» [10, с. 604]. Так, події роману «Суміш вад» (1958) відбуваються на початку ХХ століття, а в

наступному романі «П'ятий поза сценою» (1970) – в середині ХХ ст.

Для дослідження нашої проблеми ми обрали роман «Повсталі янголи» (1981), дія якого відбувається після Другої світової війни – в роки, коли колоніальне минуле перестало бути актуальним, і першочерговим стало питання формування національної психології. Цей роман перший з Корнішської трилогії і, на нашу думку, звернення до цього твору в контексті окресленої проблеми виправдане як власне змістом, що яскраво ілюструє висновки, яких дійшов Р. Дейвіс у своїх міркуваннях про пошуки національної ідентичності, так і відсутністю українського перекладу, а також наукових праць, присвячених аналізу цього роману у визначеному аспекті. Щоправда, деякі цікаві спостереження в українському літературознавстві, присвячені аналізу творчості канадського письменника, знаходимо в роботах Н. Овчаренко.

У романі «Повсталі янголи» Р. Дейвіс розмірковує про проблему національної канадської ідентичності на прикладі долі головної героїні – Марії. У романі два оповідача: вона сама, а також її духовний наставник, викладач-теолог, священник – Даркурт. Відповідно це розділи книги «Другий рай» та «Новий Обрі». Марія – двадцятидвохлітня канадка, аспірант в коледжі Св. Джона та Святого Духа в університеті Торонто. Її батько – польський інженер – Тадеуш Теотокі, який одружився з угорською циганкою – Ораго Леотаро. Пара змушена була іммігрувати з Європи напередодні Другої світової війни і після народження доньки залишилась у Канаді.

В дитинстві дівчина була впевнена, що бути напівциганкою – не такою, як усі, – навіть весело, але її однокласники швидко переконали її в протилежному. На їхню думку, циганки були брудними і займались крадіжками та шахрайством. Деякі батьки навіть забороняли своїм дітям гратися з Марією. Ці нарікання вплинули на дівчину настільки, що з того часу вона почала розмірковувати, «наскільки гарно бути завжди усміхненою, блідою і з блакитними очима, як ці канадські матусі» [7, с. 141], та замислюватися над тим, щоб позбутися своєї спадковості, щоб не виділятися. Тому вона наслідує їхню поведінку, ходу, жести, голоси, вирази обличчя.

В чотирнадцять років Марія зрозуміла, що її ровесники, нащадки шотландців, французів, ірландців, пишались своїм походженням. І лише у Марії, на її думку, не було чим пишатись. Дитяча образа глибоко закарбувалась у підсвідомості. Крім того, перед її очима була мати, яка лише підтверджувала суспільну думку про циган – брудна, неохайна шахрайка.

Вже дорослою жінкою, власний дім Марія сприймає як печеру, розсадник лицемірства [7, с. 199]. Незадоволення і навіть роздратування у неї викликає спосіб життя, який ведуть її мати і дядько. Марія з легкістю може переїхати, знявши собі житло, та все ж не робить цього. Сімейні, кровні зв'язки для неї важливі. Не зважаючи ні на що, Марія любить матір та дядька, бо знає, що вони можуть жити, як люди, що їх оточують, і тільки смерть рідної людини – батька Марії – повернула їх до «первісного», циганського, укладу життя. Вона відчуває, що повинна проявити милосердя і підтримати їх у важкий час, хоч це й

нелегко. Через неприйняття циганського способу життя стосунки головної героїні з матір'ю напружені. Марія жалкує, що поряд немає батька – він би допоміг їй знайти місце в житті [7, с. 121]. Дівчина не дарма згадує батька, адже він, іммігрант, зміг пристосуватись до нової країни, нового способу життя. Разом з тим, Тадеуш знайшов «золоту середину» між власним корінням і новою батьківщиною – вдома він розмовляв польською, вчив мові доньку, а поза домом був успішним бізнесменом і гідним громадянином Канади. Підсвідомо саме батько був для Марії тим взірцем, якого після ранньої його смерті вона не знайшла в матері, через що і відмовилась від свого національного коріння.

Марія вважає себе канадкою, тому, коли Парлабейн, один з університетських професорів, запитує про її походження, вона наполегливо стверджує це. Марія народилась в Канаді – це один з факторів, що дає дівчині право вважати себе такою, але, на її думку, прізвище – Теотокі – видає її. Це ім'я здається Парлабейну таємничим і пробуджує у ньому надмірний інтерес до дівчини. Незважаючи на заперечення Марії, Парлабейн жартома згадує, що кожне ім'я може стати канадським, особливо декілька поколінь згодом. Таким чином, автор ніби наголошує на мультикультурному тлі Канади. Для прикладу Парлабейн розшифровує своє ім'я – з ірландської воно означає «балакучий», але наразі воно стало цілком канадським.

Марія також боїться, що її видає циганська зовнішність – темне волосся і шкіра. Дівчина вважає, що це може зіпсувати її академічну кар'єру. Відтак, проблема індивідуальної ідентичності Р. Дейвіс надає соціального характеру. Побювання Марії марні, адже оточуючі помічають тільки її вроджену красу. У неї «спокійне, пронизливе обличчя, як бачимо на іконі чи мозаїчному портреті» [7, с. 18].

Відмовляючись від власного минулого, Марія досліджує всезагальне минуле в працях Рабле та Парацельса. В романі автор лише згадує тему її дисертації, називає джерела, з якими працює Марія та коротко повідомляє факти з робіт філософів, розраховуючи на ерудованість читачів, що притаманно творчій манері письменника. Якщо ми самі звернемось до філософії Парацельса, то згадаємо, що в основі його вчення лежить теза, що всі тіла в природі складаються з багатьох речовин, і якщо вони знаходяться в рівновазі, то тіло здорове; якщо чогось забагато чи бракує – хворіє. На думку Парацельса, людина – це мікрокосм, в якому відображаються всі елементи макрокосму. Якщо людина хворіє фізично чи духовно, то й світ навколо неї опиняється у хаосі.

Подібну думку висловлює і професор Озі Фроатс, що також працює в університеті: «це не просто бути собою. Ти повинен знати себе психологічно, а люди не хочуть вірити правді про себе. Вони створюють якусь уявну картинку, а потім знущаються над собою, щоб бути схожими на неї. Але коли тіло не хоче підкорюватись, бо просто не може, вони шаленіють і продовжують так жити, ніби в якомусь домі, що їх не влаштовує, з надією переїхати. Звідси багато хвороб» [7, с. 240]. Так і Марія, перебуваючи у внутрішньому

конфлікті із самою собою, не може налагодити своє життя.

Підсвідомо Марія не може відкинути те, що є її частиною. Це знаходить прояв у її вчинках та словах. Марія за допомогою хитрощів й лестощів справжньої циганки, отримує від матері дозвіл запросити в дім гостей, що було украй заборонено. При цьому подумки вона відмічає, що «Я не просто так напівциганка» [7, с. 153]. Марія вміє гадати на картах, і хоча сама ніколи не розкладає їх, вона читає долю, коли ворожить її мати. Справжній прояв циганської крові, владо- і волелюбства відбувається у розмові Марії з Парлабейном про сімейні стосунки. Вона заявляє, що не має наміру грати роль другої скрипки у шлюбі, оскільки «донька Тадеуша і дівчина-напівциганка не має часу на таке тонке і огидне шахрайство» [7, с. 193].

Марія соромиться циганської спадковості, тому їй доводиться постійно стримуватись, щоб не виказати себе. Свою циганську частину вона називає Менадою – «той дух, що кожна жінка тримає під контролем... той, що колись порвав на шматки Пенфея» [7, с. 75]. Під час суперечок і емоційних напружень вона втрачає контроль, і дух виривається назовні.

Драматизм долі Марії криється у конфлікті між її етнічним циганським походженням та бажанням стати, «як усі». Вона розривається між двома світами, між спадковістю циганки і звичайним життям канадської жінки, оскільки не може визначитись з місцем «приналежності». Привести героїню до самої себе автор намагається за допомогою різноманітних факторів впливу. Серед них є і читання, і університетські викладачі, і мистецтво.

На думку Р. Дейвіса, мистецтво допомагає людині розкритися, звільнитися від буденного і почути власне «Я». І на цьому шляху Артур Корніш відіграє неабияку роль в долі Марії. Він – спадкоємець видатного колекціонера витворів мистецтва. Артур і сам захоплюється музикою, тому запрошує Марію на концерт Ф. Ліста, музика якого, як відомо, створена на основі циганського фольклору. Угорщина, країна прашурів, музика цієї країни нагадує Марії про її коріння, від якого вона запекло відмовляється, і розлучує її: «Я ненавиджу таку музику!... Ненавиджу все: її дух, емоційну напругу, надмірне непровсте оздоблення», «все те, що буденне для мене» [7, с. 136]. Це викликає у Артура подив. Тоді дівчина розповідає Корнішу про своє походження і зізнається молодому чоловікові в тому, що вона будь-що намагається зректись його.

Артур не може зрозуміти, чому Марія відкидає частину себе, не приймає її моделі поведінки і ставлення до своєї спадковості. Все ж дівчина погоджується піти на концерт, але вона впевнена, що залишиться «глухою» до музики. Можна припустити, що Артур не помилявся, коли передбачав могутній вплив мистецтва. І, дійсно, на концерті Марія ніби прокинулася від сну. За 15 хвилин музика захопила її, емоційно вона розтанула (wreck) настільки, що їй знадобилась хустинка, щоб утирати сльози – результат тривалої внутрішньої напруги. Музика змусила дівчину відкрити душу і прийняти в собі те, що вона постійно намагалася придушити. На концерті угорської музики

дівчина згадує всю історію циганського народу. Вона страждає від того, що циганський народ, розчинившись в інших, дозволив усьому світу забути про свої страждання: «Півмільйона циган померли за наказом цього світу, і хто оплакуватиме їх? Я» [7, с. 143].

Наступний момент, коли музика знову змушує Марію «забутися в емоційному потоці» [7, с. 218], трапляється вдома під час святкової вечері. Мати Марії – мадам Леотаро – була вправною музикантою у грі на скрипці вже не в першому поколінні, але її музика ніколи не подобалась Марії. Та цього разу, за вечерею з професорами, Марія знову розгубилась, мелодія пробудила в ній щось давнє, невмируще, таке, що відкинуло думки про університет, ступінь доктора, як щось несуттєве. Незабаром вона була вже настільки схвильована, що їй захотілось підірватися з місця і відпустити себе в танці. Музика – це ключ до почуттів [7, с. 181], зазначає автор, а мистецтво – це не емоція, а її воскресіння і очищення [7, с. 62]. Завдяки музиці автор звертається до підсвідомого, підкрює Маріїну душу і повертає її до власного коріння. Марія згадує давно забутий, придушений голос власного «Я», почувши який вона вже не соромиться говорити про свою спадковість і продовжує пошук своєї ідентичності. Можна припустити, що авторський аналіз психо-логічного впливу мистецтва, зокрема музики, на людину, пробудження у неї свого «Я», ґрунтується на працях З. Фрейда та К. Г. Юнга, якими Р. Дейвіс, за його словами, захоплювався зі студентських років.

Крім найвпливовішого, мистецького, фактору, автор впливає на свідомість героїні і університетським оточенням. Зокрема, ідея роману «Не будь іншим» одного з професорів – Парлабейна, здійснює вирішальний вплив на світогляд героїні. Образно ця ідея висловлюється професором у словах про коріння та крону. Його думка полягає в тому, що для кожної людини неocenним є її зв'язок з минулим, зі своєю сім'єю. В уста Парлабейна Р. Дейвіс вкладає сталу метафору про людину, що уподібнюється дереву, і яка відірвавшись від коренів, не може жити далі: «немає розкішної крони без сильних коренів, що впітьмі здобувають харчування ... Людина така ж, її велич і плоди повинні бути побачені, щоб здобути любов та захоплення. Але що ж для неї корені?». Цим питанням Парлабейн провокує Марію визнати врешті решт те, чого вона так наполегливо зрікалася, своїм корінням. Тобто Парлабейн радить Марії дати її циганським кореням «живити крону», «інакше вона буде мучити все життя, як червоточина» [7, с. 198].

Відкриття Парлабейна водночас і бентежить, і заспокоює Марію.

Науковий керівник Марії, професор Хольє, вважає, що всі люди будь-що не живуть теперішнім; психіка сучасної людини тягнеться до минулого, нишпорить у часовому просторі понад десять тисяч років, прагнучи до примітиву. «А всі знають, що діти – це примітив» – робить висновок Марія [7, с. 33]. Отже, їй і самій потрібно повернутись до тих почуттів, що вона відчувала в дитинстві. Епізод з дитинства Марії – це ключ до розуміння її особистості, до розуміння її вчинків і намагання «приміряти на себе інші маски». Ж. Лакан, розглядаючи психологічний аспект проблеми ідентичності, стверджував, що дитина у віці до трьох років крізь засвоєння мови набуває власної ідентичності, а З. Фрейд підкреслював: «Де було Воно, повинно стати Я» [див. : 3]. Марія, відвернувшись від свого «Я», не позбулася його, за допомогою мистецтва та університетських професорів відновила його.

Не тільки слова Марії, а й її вчинки говорять про її владнання внутрішнього конфлікту. Завершення пізнання і остаточне прийняття своїх етнічних коренів відбувається на весіллі Марії і Артура, яке поєднує в собі християнські і циганські традиції. Сукня Марії була зроблена в циганському стилі, на ногах у неї не було взуття, а її шия була прикрашена золотим намистом, що у довжину діставало стегон. За всіма циганськими традиціями Артур сплатив викуп за наречену, і не менш щедре придане дали Марії.

Головна героїня, нарешті, визначається із своїм місцем в житті. Їй вдається поєднати свою крону – той спосіб життя, що вона вела, і корені – циганську спадковість; при цьому вона не втрачає свого соціального становища і може тепер відверто говорити про своє походження.

Отже, в романі автор художньо осмислює умови, що сприяли формуванню канадської нації. Зокрема, на прикладі однієї сім'ї він показує, як іммігранти з Європи починають в Канаді нове життя, сприймають її як нову батьківщину і визнають її культуру як частину своєї ідентичності. Роман «Повсталі янголи» – це алегорія канадської мозаїки. А тому процес пошуку ідентичності у романі Р. Дейвіса може бути прочитаний на кількох рівнях: особистісному, що визначає місце в житті, та національному, де письменник розкриває свідомість цілої нації. Звичайно, роман не дає вичерпної відповіді, адже питання канадської ідентичності складне і багатопланове, та все ж робить свій внесок у її вивчення. Відповіді, що дає Р. Дейвіс, є його власним баченням канадської ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козловць М. А. Ідентичність : сакральне та профанне / М. А. Козловць // Філософська думка. – 2008. – № 4. – С. 136–149.
2. Куцупал С. Ідентичність модерна та постмодерна / С. Куцупал // Філософські обрії : науково-теоретичний часопис Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України та Полтавського державного педуніверситету імені В. Г. Короленка. – Вип. 17. – Київ–Полтава, 2007. – С. 11–18.
3. Малахов В. С. Неудобства с ідентичностью / В. С. Малахов // Вопросы философии. – 1998. – № 2. – С. 35–39.
4. Нахрин И. М. Общественно-политическая мысль Канады в 70–90-е годы XIX века : поиска национальной идентичности и проблемы имперского единства / И. М. Нахрин // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 16 (154). – С. 100–108.
5. Овчаренко Н. Ф. Канадський літературний канон на зламі століть / Н. Ф. Овчаренко. – К. : Вид-во гуманітарної літератури, 2006. – 311 с.
6. Ashcroft B. The Empire writes back : theory and practice in post-colonial literatures / Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin. – London : Routledge, 2002. – 283 p.

7. Davies R. Rebel angels [novel] / Robertson Davies // Davies R. The Cornish trilogy / Robertson Davies. – Canada : Penguin books, 1991. – 1136 p.
8. Frye N. Divisions on a ground : essays on Canadian culture / Northrop Frye. – Toronto : Anansi, 1982. – 199 p.
9. Frye N. Levels of cultural identity / Northrop Frye // Mythologizing Canada : Essays in the Canadian literary imagination / [ed. Branko Gorjup]. – New York : Legas, 1997. – P. 191–205.
10. Grant J. S. Robertson Davies : man of myth / Judith Skelton Grant. – Toronto : Viking, 1994. – 787 p.
11. Smyth Allan C. L. Metaphor and nationality in North America / Allan C. L. Smyth // Smyth Allan C. L. Canada – an American nation? : [essays on continentalism, identity and the Canadian frame of mind] / Allan C. L. Smyth. – MQUP : McGill-Queen's Press, 1994. – 398 p.